# KASBIY RIVOJLANISHDA KASBIY REFLEKSIYA VA PSIXOLOGIK TAYORGARLIK

**G.Sattorova**
TerDPI Psixologiya mutaxassisligi
1-bosqich magistranti

**Annotatsiya:** Maqolada refleksiya tushunchasining mohiyati, olimlarning reflesiya tushunchasiga munosabati, pedagogik faoliyatda bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy refleksiyasi rivojlantirish to‘g‘risidagi fikrlar keltirilgan. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy refleksiyani rivojlantirishning psixologik imkoniyatlarini asoslab berilgan.

**Kalit so‘zlar**: refleksiya, psixologik refleksiya, kasbiy refleksiya, kasbiy pedagogik refleksiya, refleksiv qobiliyat

**Аннотация:** В статье представлена сущность понятия рефлексии, отношение ученых к этому понятию, а также идеи о развитии профессиональной рефлексии будущего учителя в педагогической деятельности. Обоснованы психологические возможности развития профессиональной рефлексии у будущих учителей.

**Ключевые слова:** рефлексия, психологическая рефлексия, профессиональная рефлексия, профессиональная педагогическая рефлексия, рефлексивная способность

**Abstract:** The article examines the essence of the concept of reflection, the perspectives of various scholars on this concept, and ideas regarding the development of professional reflection in future teachers within the context of pedagogical activity. It substantiates the psychological possibilities for developing professional reflection in prospective teachers.

**Keywords:** reflection, psychological reflection, professional reflection, professional pedagogical reflection, reflective ability

Refleksiya (lot. «reflexsio» - orqaga qaytish) – «har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o‘z xatti – harakatlari va ularning qonuniyatlarni anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir; inson ma’naviy dunyosining o‘ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o‘z–o‘zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir» [1] .

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi Yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o‘z ongida kechayotgan mulohazalari haqida, o‘zi fikr yuritishi jarayoni, o‘z fikrlari mazmunini tahlil qilishga e’tiborini jalb qilishni anglatgan (Dekart). Sokrat, Platon, Lokk va boshqa yunon faylasuflari refleksiyani insonning o‘z–o‘zini bilishga,

nimalarga qodir ekanligini e'tirof etishga qaratilgan faoliyati ekanligini ta'kidlashadi. Kant, Gegel, Fixte, Shelling kabi yevropa faylasuflari esa refleksiyaga insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar. Leybnits kons epsiyasiga muvofiq refleksiya insonning appersepsiyaga (idrokning inson o'tmishidagi tajribasiga va individual xususiyatlariga bog'liqligi) qodirlik xususiyati sifatida tilga olinadi [2].

Bugungi zamonaviy falsafada esa refleksiya nazariy va amaliy jihatdan farqlanadi. Birinchisi, inson tomonidan tushunchalarning rivojlanish jarayoni, yagona tushuncha doirasida bir ta'rifdan boshqasiga o'tish imkoniyatini beradigan metod sifatida; ikkinchisi esa, individual harakat yoki fikrni tushuncha bilan nisbatlash jarayoni, bunda nisbatlash o'lchovi ustidan nazorat ta'minlanishi kerak [3].

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o'rganilayotgan **refleksiya** psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, andrologika, evkistika, kibernetika va boshqa ko'plab murakkab fanlarning tadqiqot obyekti sifatida e'tirof etilib tadqiq qilinmoqda. Biz «refleksiya» kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ta'rif beramiz va uning mohiyatini o'rganishda o'qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o'rnini tahlil qilishga batafsil to'xtalamiz.

Psixologiyada refleksiya «subyekt tomonidan o'zining ichki psixik jarayoni va holatlarini bilish, nazorat qilish» mazmunida talqin qilinadi [4]. O'qituvchining psixologik tayyorgarligi, refleksiyaning shaxsga nisbatan ahamiyatini o'rganishda bu tushunchaning ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan ta'rifi mukammal ekanligi e'tirof etiladi, unda refleksiya insonning borliqda boshqa insonlar tomonidan qanday qabul qilinishi va baholanishi sifatida qaraladi: refleksiya – «shunchaki subyektning o'z–o'zini bilishi yoki tushunishi emas, balki boshqalar tomonidan «refleksiyalanuvchini qanday bilishi» va uning shaxsiy xususiyatlarini, emotsional reaksiyalarini va kognitiv tasavvurlarini ham tushunishini o'z ichiga oladi [5] .

Shaxsning psixik rivojlanishini boshqarish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganib, S.L.Rubinshteyn insonning mavjudligini va uning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatlarini refleksiya bilan bog'laydi:

«Refleksiya – bu insonning uzluksiz hayot jarayonini go'yo bir daqiqaga to'xtatib, uzib qo'yadi va insonni xayolan uning sarhadlaridan olib chiqib ketadi, shu vaziyatda insonning har bir harakati hayot haqidagi falsafiy fikr-mulohazalari muayyan bir xarakter kasb etadi».

Insonning ijodiy muammolarni hal etishda ro'y beradigan fikrlashidagi refleksiyani o'rganib, olimlar uni fikrlovchi subyektning o'z – o'zini boshqarish usuli (Yu.N.Kulyutkin, S.Yu.Stepanov va boshqalar), tanqidiy fikrlash omili (I.N.Semyonov), nazariy jihatdan fikrlashning yuqori ko'rsatkichi (A.Z.Zak, V.V.Davidov va boshqalar) sifatida ta'rif berib baholaydilar.

I.S.Ladenko refleksiyani intellektual tizimlarning o‘z–o‘zini tashkil qilishidagi ahamiyatini intellektual faoliyatning malaka va ko‘nikmalarini takomillashtirish ehtiyoji hamda nutq, xotira, tasavvurlarning ichki va tashqi shakllari haqida psixologik qarashlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan bog‘laydi. U «Refleksiya – ichki tasavvurdan tashqi tasavvurga va aksincha biridan boshqasiga o‘tish, fikrlash jarayonida ushbu jarayonlarning interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o‘tishi)si haqidagi fikrlarni shakllantirish asosi… Refleksiya asosida nafaqat psixologik bilimlar, balki xotira, malaka va ko‘nikmalar shakllantiriladi va amalda qo‘llash usullari takomillashtiriladi» deb hisoblaydi. Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko‘plab olimlar refleksiyaning I.N.Semyonov tomonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi:

| **I.N.SEMYONOV TOMONIDAN ISHLAB CHIQILGAN REFLEKSIYA TURLARI** |
|---|
| **1. Intellektual refleksiya: Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.** |
| **1. Shaxsiy refleksiya: O‘qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta’minlaydi.** |
| **2. Kommunikativ refleksiya: Muloqot jarayonida sheriklarining o‘zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni ta’minlaydi.** |
| **3. Kooperativ refleksiya: Jamoa a’zolarining birgalikdagi o‘zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat.** |

O‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida refleksiya jarayonini o‘rganib, ko‘plab olimlar uning kommunikativ hamda kooperativ turlarini ustun qo‘yadilar, aynan ushbu usullar o‘qituvchining pedagogik faoliyatida va o‘quvchilar bilan muloqotida ko‘proq namoyon bo‘ladi, deb hisoblaydilar (V.A.Krivosheev, G.P.Shchedrovitskiy va boshqalar). Biroq, bizningcha, pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari xilma xil bo‘lganligi sababli refleksiyaning har bir turini alohida o‘rganib tahlil qilish mumkin emas, zero ular ma’no jihatidan bir – birlari bilan o‘zaro bog‘liq.

N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning «mazmuni, sherigining ichki dunyosini o‘zaro hamkorlik asosida subyektiv qayta yaratishdan iborat bo‘lgan individlar bir – birlarini ko‘zgudagi kabi aks ettirishi, o‘zaro aks ettirishning o‘ziga xos ikki tomonlamalik jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o‘z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir».

U refleksiyani pedagogik qobiliyatlar nuqtai nazaridan o‘rganib, ilk bor o‘qituvchining refleksiv – perseptiv qobiliyatlarini alohida komponent sifatida ajratadi. N.V.Kuzmina pedagogik intuitsiyaning shakllanishi refleksiv pedagogik qobiliyatlarning shakllanganlik darajasiga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. «Yaxshi intuitsiya o‘qituvchining izlangan natijalarga erishishida tayanishi mumkin bo‘lgan o‘quvchining eng olijanob, ijobiy sifatlari haqidagi axborotlarni ekstrapolyatsiyalaganda (bir hodisani kuzatish asosida olingan xulosalarni boshqa vaziyatlarga tatbiq etish) namoyon bo‘ladi».

Olimning ushbu xulosalariga tayanib, faraz qilish mumkinki, ekstrapolyatsiya jarayoni o‘z kasbiy zahiralaridan, o‘z–o‘zini kasbiy jihatdan takomillashtirish maqsadida foydalanish imkoniyatini beradi.

Refleksiv qobiliyatlarni o‘qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A.Bizyayeva, V.V.Vetrova, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko, I.G.Tatur, A.V.Xristeva va boshqalar) ularni bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o‘qishi davridayoq shakllantirish zarurligi haqidagi g‘oyalarni ilgari suradilar.

A.V.Xristeva refleksiv vaziyatlar mohiyatiga kasbiy faoliyatda ijodiy tizimlar hosil qiluvchi komponent sifatida qaraydi. U bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv tizimini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik faoliyatda o‘z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi deb biladi va refleksiv tizimsiz o‘qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emas deb ta’kidlaydi olima.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarini o‘qitish jarayonidayoq refleksiya mexanizmlarini o‘zlashtirishi o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi uchun yangi imkoniyatlar ochishi ta’kidlanadi. O‘qituvchining refleksiv individualligi modelini yaratishni hozirgi kunda ko‘plab olimlar taklif qilmoqdalar. Ma’lum pedagogik – psixologik sharoitlarda bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy kasbiy o‘z – o‘zini o‘rganishini talqin qilishi boshlang‘ich nazariy asos va jadval vazifasini o‘taydi. Bo‘lajak o‘qituvchining professional refleksiyasini oliy pedagogik ta’lim muassasalari ta’lim–tarbiya jarayonini individualizatsiyalashtirish asosida rivojlantirish mumkin.

Kommunikativ va shaxsiy refleksiyani o‘rgangan V.A.Krivosheevning ta’kidlashicha, o‘qituvchi o‘z faoliyatida pedagogik mahoratni o‘zlashtirgani sari hamkasblari va o‘quvchilar u haqida nima o‘ylashlarini ancha yaxshi tushuna boshlaydi, chuqur o‘zlashtirilgan bilim va pedagogik mahorat tufayli o‘qituvchi o‘z–o‘zini baholashga kirishadi. Kommunikativ refleksiya shaxsiy refleksiyaning mazmunini, tizimini va aynan bir xilligini belgilaydi, – degan xulosaga keladi muallif.

Ba’zan pedagogik kommunikatsiyada ro‘y beradigan uzilishlar, ya’ni o‘quvchilar jamoasidagi faoliyatni «tushunmaslik holatlari» tufayli davom ettira olmaslik,

pedagogik faoliyatdan refleksiv chiqishga olib keladi, zero ikkinchi o‘qituvchi, birinchisining faoliyati mazmunini anglay olmaydi va natijada ularning ikkalasi ham nizo sabablarini tahlil qilishlariga to‘g‘ri keladi. Individual refleksiya, individlararo refleksiyaning alohida maxsus shakli, deb hisoblaydi.

Rivojlangan pedagogik refleksiyasiz, o‘qituvchi doimiy tahlil va o‘z – o‘zini tahlil qilmasdan amaliy va nazariy pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni va ziddiyatlarni chuqur anglashi, ularni doimiy tahlil qilishning yo‘llarini to‘g‘ri tanlashi, olingan natijalarni tanqidiy baholashi va ularni korreksiyalashi mumkin emas.

G.M.Kodjaspirova pedagogik refleksiyani insonning o‘z-o‘zini anglashi deb, bunda «nafaqat o‘qituvchi o‘z xatti–harakatlariga to‘g‘ri baho berishi, balki, o‘qituvchi bilan pedagogik muloqot chog‘ida o‘zaro hamkorlik qiladigan o‘quvchilar jamoasi, pedagogik jamoa, ta'lim-tarbiyaga mas'ul shaxslar va ota-onalar uni qanday qabul qilishini tushuna olish qobiliyati hamdir» deb ta'riflaydi. Demak, refleksiya – o‘qituvchining o‘z-o‘zini anglashi o‘zining kamchiligi va zaif tomonlarini bilib o‘z–o‘zini takomillashtirishga intilishi, o‘z tarbiyalanuvchilarining hamda o‘z–o‘zini takomillashtirishga zarur shart-sharoitlar yaratishi uchun mavjud ichki imkoniyatlarini kashf etishidir.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati**

1. Философская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1967. — Том 4. 499 с.
2. Современная философия. Словарь и хрестоматия. - Ростов - Дон. Феникс. 1996. - 67 с.
3. Краткий психологический словарь. / Ред. - сост. Л. А. Кариенко. 1998. - 318 с.